

До виходу на Україні книги-меморіалу «33-й: Голод»

ДНЯМИ в приміщенні Вінницької організації Спілки письменників України відбулася зустріч з письменником, редактором-упорядником майбутньої книги-меморіалу, нашим земляком В. А. Маняком. На зустрічі були присутні письменники м. Вінниці, журналісти, активісти історико-краєзнавчого товариства «Поділля», науковці педінституту.

Розмова торкалася параметрів, жанрових особливостей майбутнього видання, яке, як підкresлив тов. Маняк, буде безпрецедентним в світовій видавничій практиці. Його основу мають скласти свідчення очевидців страшного голоду на Україні на початку 30-х років, архівні матеріали, коментарі істориків та журналістів, фотодокументи.

Відкриватиме видання вінницький

розділ. Отож, зрозуміла особлива увага редактора до матеріалів, які мають допомогти зібрати йому наші краєзнавці, письменники, журналісти, всі чесні люди, котрі відгукнуться на письменницький заклик, аби взяти участь в створенні цього унікального пам'ятника про «український цвіт» часів сталінізму.

ЗАКЛИКАЄМО МИ И ВАС, ШАНОВНІ ЧИТАЧІ, ОСОБЛИВО ЛЮДИ СТАРШОГО ПОКОЛІННЯ, ПОДІЛИТИСЯ СВОЇМИ СПОГАДАМИ. ЮНІ КРАЄЗНАВЦІ, ЗАПИШІТЬ СПОГАДИ СВОІХ ДІДУСІВ ТА БАБУСЬ, БАТЬКІВ. ВСІ ВОНИ БУДУТЬ ВИКОРИСТАНІ В КНИЗІ-МЕМОРІАЛІ.

Не зволіайте! Матеріали приймаються дільки протягом грудня,

оскільки мова йде про надшвидке видання книги. Надсилати свої повідомлення, а також фото (вони будуть повернені) на адресу Вінницької письменницької організації: 287100 Вінниця, Леніна, 66 або ж на домашню адресу редактора-упорядника: 252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52, кв. 38, Маняку Володимиру Антоновичу.

А сьогодні ми друкуємо уривок з художньо-документального дослідження причин голоду на Україні в 30-х роках професора-історика Вінницького педінституту І. Г. Шульги.

М. КАМЕНЮК,
відповідальний секретар Вінницької організації Спілки письменників України.

розвів руками.

— Немає, — прошідав крізь зуби. Ногою спресерда копнув сідало, перелякан гуска крикнула, забила крильми. Філімон колупнув палицею під гніздом і знайшов таки яму.

Мама гололосить, діти плачуть, а тата погнали до району...

Дзенькнув один, потім другий замок, і двері за татом зачинилися. Кіслий, смердючий дух вдарив у обличчя, запаморочив голову. Вони похитнулися вправо, потім вліво і вхопилися за одвірок.

— Яма! — почули оклик з кутка камери.

Тато повелі головою в бік гасової лампи, що ледве жевріла під стелею у стіні, за решіткою, показуючи вузенький жовтогарячий язичок. Обережно підняв ногу, наважувалися переступити.

— Хрестіть, хлопці! — заревів як бугай, чиєсь голос.

Татові накинули на голову мішок, і важкі кулаки, мов чавунні гирі, падали на плечі, груди, аж поки вони не впали.

— Ладану, батьку. — Чолов'яга дмухнув тютюновим димом в обличчя, тата взял за руки і ноги, віднесли до парапета і поклали на цементну підлогу...

Мама ледь світ бігли в район: передачу носили, пороги міліції, прокурора обивали. Якось досіділіся до вечора, забралися на купу побитої цегли, вдивлялися в загратовані вікна. В дворі за похмурою огорожею побачили, як в'язні, руки скрехтивши на крижах, одні за одним ходили по утрамбованій багатьма ногами короткій дорозі. Це називалося прогулянкою. Тато задерли голову, шия довга, наче в гусака, очима водять за високими штанетами, когось шукають. Лещатами стиснуло мамине горло.

— Замовкнути! Голову опустити! — наглядач командує.

Без суду і слідства тата проторили два місяці. Як випустили, воно вишияками, щоб люди не бачили,

як тато не рахували, а вона не телилася. Порося восени у в'язницю виносили, північ голову тоді ж відрубали. Мама посадили квочку на яйця. Місяці чекали, а курчат, як замовило. Ні одне із шкаралупи не проклюнулось. Курку зігнали із сідала, а бовтуни зварили. А як добре припекло, половину гречану на печі сушили і у ступі товкли. Від тієї каші животи здувалися, в кишках ризало. Якось тато із провалля принесли коняче стегно. М'ясо довго варилось, пінило, а як почали їсти, ніби гума, жуєш, жуєш, в горло не йде.

ВЕСНОЮ сонечко пригріло, Люди, як мухи, падали. В Ореста, сусіда нашого, Данила, за ним Ятку, а потім батька, матір і шестеро дітей на цвіттар завезли. Без попа, без сліз і голосіння хоронили Миніних, Василівих і Гапчиних синів і дочек. На нашій вулиці щоранку торохкотів візок. Мама сідали на лаву, долоню ставили корячком над бровами, довго дивилися у вікно.

— О, вже Філімон за людськими душами приїхав, — хитали головою, коні біля двору зупинялися, Фурман пужальним стукав у шибку.

— Мо! сьогодні підвєсти? Щоб завтра часу не гаяти, — казав.

— Гостри, катюго, зуби на свою шию, — мама відповідала.

Чи слово в такий час було сказано, чи пайка хліба стала поперек горла, і Філімона загорнули в тій великій ямі, яку він викопав для інших.

Першого травня наша Чайочка отелася. Ото радість була. Молозива велику макітру наварили. На другий день, правда, штані на гудзик не застібалися. Пройшло.

Молодша сестра свиней пасла, а я корову. Якось Чайку в лозі загнав, вона молоде гілля обіїдає, а я примостилася біля вим'я і циркаю молоко в підставленій рот. Так не раз було, аж поки корова, чи гедзь її вкусив, чи дійку болісно притиснув, ртацією ж поставила печатку під оком.

Тато, як побачили, руками сплесну-

же вухами, і-г-г! — іржить. Тато вибіжать з хати, тиць під ніс кохніві окраєць хліба і витрутъ скочюбленим пальцем слізку.

Влітку колгоспна худоба паслася, а

вуса гладили і сопілі.

— Ліпше колесо окувати, як оцей домашній баланс підбити, — кинули карими очима на маму. — Якщо економно жити. Марто, до живи

Баранці падають на татові плечі.

— Васю, — скліти жовті різці, — лисину вистригти?

— Твої на півсела хватить, — тато опустяте кошлаті брови і струшують волосся із сорочки.

Я дивлюся на них і думаю: тато стемений Кармалюк, як у читанці на картинці намальованій.

Воду з нашої криниці пив всенікій куток. Біля неї верба, а в перетині — ясен. Молодий, гіллякуватий. Тато на межі посадили того дня, як комезам садибу наділив. Тоді всенікім хутром будувалися, толокою. Поспішали, бо, як казав Філімон Феська, рубай ліс, поки власті немає. Зоглядяться, пізно буде.

Дахи вшивав Кирило Козоріз. Otto же майстер був! Китиці, як під струну, праником підіб'є, причілки підстриже, верх викладе, не хата — лялька. Димарі череп'яні привозили аж із Жерденівки. Тільки Трифон вивід із лози виліп, глиною обмазав. На всіх хатах димарі, наче дитячі голівки із соломи визирають. А в Трифона, мама казали, господи прости, богомаз задер голову і зірки на небі разає.

Весною, як сонечко пригріє, чоловіки всідуться було на колесі під Трифоновою кузнею і раду радять про соз, колгосп. Кажуть, під одним рядном всі спатимуть.

— Нашо тобі то, — тато перебивають, — ми в Албанії...

І говорять, говорять: і про

Брусилівський прорів, і половина, і як біда їх навчила в Албанії кобальтської справи... А я слухаю, слухаю, та й думаю: і чого вони мене із собою не взяли: ми отих в'юнів, товстих, як іхня рука, повний кошик наловили б. Отак у мріях засинав біля їхніх, спершись головою на тепле татове коліно, аж поки мама не кликали вечеряті.

...Як тато не мудрували, а заявя в колгосп таки подали. Правда, перед тим два чи три рази податок платили, контрактацію возили, мало куркулем не стали. Як коня і корову вели на Купріянів двір, мама скопили налигач і на всю вулицю голосили:

— Не дам! Дітей (себто нас, чотирьох жовторотиків) осиротиш!

— Дурна! — тато гримнули, а потім щепотом: — Не бачиш, скількох на Соловки погнали? I ти хочеш?

Мама потім не раз з колгоспного двору забирали нашу Чайку, буряки терли, бур'яном годували. А Гнідко сам прибігав. Як коней гнали на водолій, він підбіжить до воріт, стри-

же вухами, і-г-г-г! — іржить. Тато вибіжать з хати, тиць під ніс ко-неві окраєць хліба і витрутъ скюцюбленим пальцем сльозу.

Влітку колгоспна худоба паслася, а прийшла зима.. Сіна запасли у зведеннях ніби й багато, а в клунях пусто. Повітки людські довелося розшивать і січку різати. Навесні свині і корови почали дохнути, коні закоростили, ребра з-під шкіри видувалися. Голова колгоспу наказав коней підвішувати на шлеях до бантини, бо ляжуть — не встануть. А посівна не за горами. Шелестіян, правда, трактора пригнав і плуг трилемешний з ним, Яків, завгосп, прозвів пучкою по гострому зализному лезу і зівів чорні, як вороняче крило, брови:

— Още діло! Он скільки ріллі переверне.

Коли ж прийшлося до роботи, трактор — пих, пих! — і заглох. Шелестіян по три дні з-під нього не вилазив. Підтяжку робив.

Про селянських корівок тоді згадали. До яри привчати почали. Як ранок, Олекса, бригадир, стукає у вікно:

— Марто, з коровою орати.

Дрова палахоять у печі. У челястях картопля кипить. Мама цебрик готують.

— Васю, — до тата, — винеси корові. Діти, підіймайтесь і ви. Маріка пожене свіні пласти, а ти, сину, під допораш, — голос її третмливий. — Не будете вчитися, — це нам докір, — із ранніми птахами, як мене темну, підніматимуть, — сказали і кінчиком хустки витерли очі.

Колгоспне поле в тих роках коров'ям орало, а городи лопатами копали. Роботи на селянські руки вистачало. Тато зализо в кузні клепали, а мама волочили, сіяли, буряки проривали. Восени жито вижали, качани гузерями сплели і в комірчині на цвяхах повісили, щоб не цвіли, провітрювалися. Картоплю в льох засипали і штабу закрутіли, борони боже, злі люди витягнуть, грім же вагоний ліс гримів, на злодіїв урожай буде.

Увечері тато сіл до столу, витягли із-за божниці зшиток, щось писали, на пальцях рахували, правицею на городі, в повітці, зажив у хату,

вуса гладили і сопілки.

— Ліпше колесо окувати, як оцей домашній баланс підбити, — кинули карими очима на маму. — Якщо економно жити. Марто, до живин якось дотягнемо, — сказали, наче цвяхом прибили.

Та не так ішлось, як гадалося. Восени здали одну, за нею другу контрактацію. Тато схилив голову над столом:

— І кукурудзу заберуть, як не заховаемо, — промовиць стиха.

ВНОЧІ, коли діти заснули на печі, тато розбралі тапчан, мама спідницю завіснили вікно і почали яму копати. Цілу ніч тато лопатою витягували землю, а мама відрами носяли і розсипали на городі. Під ранок, як зацьвірінкали горобці, в яму опустили діжку і доверху насипали зерна. Тато приспавали дерев'яний кружок, мама змастили діл глиною, розмішаною із коров'ячим кізяком. В обід під тапчаном вже сиділа гуска, висиджувала гусенят.

Увечері виконавець приніс записку:

— Марто, з коровою орати.

Дрова палахоять у печі. У челястях картопля кипить. Мама цебрик готують.

— Або продподаток, а мо' хліб, — мама по-своїму розміркувала той віклик.

— Так воно справді й було. Цілу ніч татові морочили голову: підпиши та підпиши ще десять пудів.

— Де я іх візьму?! — тато махали руками, кричали. — Все заберіть, що я з жінкою і коровою заробив за рік у колгоспі, а з города я вже віддав.

Бранці, як мама поралася біля печі, у хату зажив голова сільради разом із Філімоном Феською і міліціонером. Філімон з усієї сили загнав у землю зализну палицю.

— Хліб давай, морда куркульська! — кричав.

— Забирайте, люди добрі, що бачите, — мама склала на грудях руки.

Міліціонер вийняв з кобури револьвер. Ми в крик, в мами засипалося обличчя, а потім зробилися білі, як полотно. Філімон штурляв палицею на городі, в повітці, зажив у хату,

на. В дворі за похмурою огорожею побачили, як в'язні, руки хрестивши на крижах, один за одним ходили по утрамбованій багатим ногами короткій дорозі. Це називалося прогуллянкою. Тато задерли голову, шия довга, наче в гусака, очима водять за високими штакетами, когось шукав. Лещатами стиснуло мамине горло.

— Замовнити! Голову опустити! — наглядач командує.

Без суду і слідства тата притримали два місяці. Як випустили, вони вишняками, щоб люди не бачили, пізно увечері ледве ноги до хати приволокли. Мама саме пряли, а я ночами біля груби м'яв коноплі. Чуємо, у шибку хтось стук-стук. Мама до вікна.

— Гі-і-і! Христос воскрес! — руками сплеснули, прядку відсунули і босоніж до дверей.

Тато усміхається кінчиками губ, очі наче дві вуглинки в лобі жеврів'я. Несміло переступили поріг, до образів перехрестилися, обняли маму, нас ціluвати.

Мама швидко нагріла баняк води, в нічній луг пустили, нас загнали на пів, а потім солом'яним верчиком довго вимивали татову спину. Ко-жушик і весь скінений одяг пересипали тютюном, щоб нужа згинула, мотузкою зв'язали і викинули на горище. На вечір подали буряки, засмажені в макіті із сухими вишнями, чай із липовим цвітом.

— Не з медом живете, — тато похитали головою.

— Веснівське село бідує, хазяїне мій, мама хотіла сказати дагідно, але останні слова застригли в горлі.

Зима з'їла і гарбузи, і буряки. До картоплі добиралася, але її берегли на весну, аби із сили не вибитися і в землю щось вкинути, бо живий про живе й думав.

Шалений мареп'я не забарився, із стріх водя, з очей слози капали. Мама зібрали свое убоге придане: дві хустки, чоботи, малинову спідницю, колодку домашнього полотна і відправили тата аж у Вапнярку. Може, щось виміняють. Люди балакали, що там, ближче до кордону, хліб ще трапляється. Вони й не знали, що до того кордону — гай-гай, не видати, скільки дібати. Та як би там не було, тато на спині принес клунчик проса і в торбинці кукурудзи. Мама в журнах скрутили і напекли таких смачних коржів, яких ніколи не єї. У ступі щоно товкли, каньдорварили. До благовіщення якось дотягли і город посадили. В коморі хоже шаром покоти.

Голод заглядав у хату через всі шпарки. На лихо корова переходила,

як увійшов для інших.

Першого травня наша Чайочка отилася. Ото радість була. Молозива велику макітру наварили. На другий день, правда, штани на гудзик не застібалися. Пройшло.

Молодша сестра свиней пасла, а я корову. Якось Чайку в лозі загнав, вона молоде гілля обідає, а я примостилася біля вим'я і циркаю молоко в підставленій рот. Так не раз було, аж поки корова, чи гедзь її вкусив, чи дійку болісно притиснув, ратицю ж поставила печатку під оком.

Тато, як побачили, руками сплеснули, а мама сварили:

— Злодію, від кого крадеш? — з образою крізь зуби процідили. Від сорому слози текли по обличчю і кришталевими краплями падали на сорочку. Око запливло кров'ю, синяк болів.

Як у мами попухли ноги, тато схилились над столом, довго думали, а потім мовили:

— Марто, цим хрестом, — тато розстебнули комір сорочки, шарнули за шнурок, на якому висіло срібне розп'яття, — мати благословили, як на війну їхов. Вони всюди оберігали мене від смерті. У торсін віднесу, може, пшона або січавиці дадуть.

— Гріх материним таланом гемблювати. Та й де той торсін?

— Он Лаврін з Тульчина клунок боронона приніс.

— Лаврін і Лікерка його, золоті обручки мали. Колись просила тебе: бика продамо, сережки купимо. Як пригодилися б тепер...

— Е-е-е, коли б людина знала, де впаде, соломи постелила б, — відказали тато.

Другого дня як над лісом голубатою стрічкою займався ранок, а в полі прокидалися пташки, тато випили чашку молока, взяли ціпок і помандрували. Важкі пухлі ноги ледве переступали, а вони їшли і їшли, розганяючи в голові тяжкі думи. Як сонце гострим вістрям вперлося в землю, минули Тростянець. Втіма хилила їх до землі. В лісі сіли під крилатим дубом і заснули. Бранці намагалися підвістися — ноги замкнілися, хотіли крикнути — голос затримав у грудях і прилип до горла. Поміж стовбурами до тата тихо підкрадалася смерть. Зачепившися за гілку, дзенькунула її коса.

Над лісом, високо в небі самітно пливла біла, як лебедине крило, хмарна. Під нею шугали ластівки. Сонце піднімалося все вище і више, укорочувало тіні від дерев, а тато лежали в зеленій траві, стиснувши своє благословлення.

Ілля Шульга,